

A-9467

**EESTI
RAHVUSLIKUD SUURMEHED**

IV SARI NR. 20

KOL. M. TUISK

ÜLEMJUHATAJA KINDRAL

JOHAN LAIDONER

VABADUSSÕJA VÕIDURIKAS JUHT

**KIRJASTUSÜHING
„KOOLI-KOOPERATIIV“**

HIND 50 SENTI

A-9467

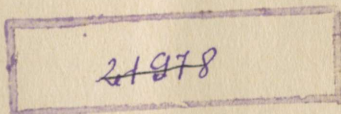
EESTI RAHVUSLIKUD SUURMEHED
IV SARI ELULOO LINE KIRJASTIK NOORSOOLE NR. 20

KOL. M. TUI SK

ÜLEMJU HATAJA KINDRAL

JOHAN LAIDONER

VABADUSSÕJA VÕIDURIKAS JUHT

KIRJASTUSÜHING „KOOLI-KOOPERATIIV“
TALLINN 1938

2

157024

A-9467

Kodu ja kool.

Kindral J. Laidoneri suguvõsa kohta on esimesed andmed 1782. aastast. Sel ajal elas Viljandimaal Viiratsi vallas Kurika külas (praegu Mäeltküla) Laidu talus, mis Viljandist umbes 6 km Tarvastu poole, peremees Laidu Aadu Tõnis (Aadu poeg Tõnis), kelle naiseks oli sama küla Kiisa talu peretütar Ann. Nimede panemise ajal on selle talu peremeheks Laidu Peeter, Tõnise noorem poeg. Talu nime kohaselt saab Peeter perekonnanimeks Laidu. Samanimelisi talusid on kaks. Et vahet teha nende peremeeste vahel, lisatakse Viljandimaa kombe järgi ühele nimele juurde „vana“ ja teisele „noor“. Sellest nimi — Laidunoor. Mõisa kirjadesse aga kantakse Laidoner, millist nime kannab ka Laidoneri vanavanaisa Jaak. Ta suri varakult, jättes lapsed alaealisteks. Seepärast läks talu selle aja seaduste järgi võõraste kätte. Laidoneri vanaisa Hans oli maata mees. Tema vanem poeg Jaak, Laidoneri isa, naitus Raba peretütrel Mari Saarseniga ja asus naise vanemate tallu elama. Hiljem läks Raba talu müügi teel naabri Pingu peremehe omanduseks, kes lammutas Raba talu majad kui liigsed. Säilinud on ainult lauda varemed ja talu õuel kas-

vav uhke tamm. Vabadusristi Vendade Ühenduse Viljandi osakond on otsustanud Raba talu varemetele püstitada väärrika mälestusmärgi ja astunud samme, et tamm võetaks muinsuskaitse alla.

Kindral Johan Laidoner sündis Rabal 31. jaanuaril (12. veebr.) 1884. a. oma vanemate esimese pojana.

Raba talus ei olnud rikkust. See oli kehv rendikoht. Siin veetis väike Juku oma elu esimesed seitse aastat kahe noorema venna seltsis. Raba talu õue vähesed põõsad ja puud ning õue keskel asuv tiik on temas kasvatanud huvi looduse vastu, millele on rajanenud hiljem tema püsiv tähelepanu loodusele igal pool elukutse kõrval, mis on eraviisil arenenud põhjalikeks teadmisteks loodusteaduse alal.

Rabalt tuli Laidoneride perel varakult lahkuda ja asuda elama Asumaa kooliõpetaja Hans Saarseni juurde, kes oli Laidoneri ema onu. Sellest ajast jutustab tema ema:

„Tulin Asumaale nagu kana oma pojakarjaga. Kõige noorem, Oskar, oli ühe- ja Juku seitsmeaastane. Kui tuli sügis, mõtlesin panna Juku kooli. Küsisin onult, kas raamatukoolis lapsi on ja kas ta võtab ka Juku kooli. Onu küsis vastu: „Kas sa ise õpetada ei oska?“ ja sellega oli jutul lõpp. Otsin siis kodulaste raamatu. Juku õppis talve jooksul selle läbi. Kevadel viisin ta kirikuõpetaja juurde katsele. Vana Vestren-Doll oli kuri ja tõsine mees. Küsis Jukult: „Noh, kust sa oskad?“ Juku vastas ka julgelt, et ükstapuha kust kohalt. Tuli lahti parajasti Moosese sündimise lugu. Juku luges selle ette raamatust ja kordas peast samuti kui raamatustki. Siis sai kiita. Õpetaja oli isegi uhke, et tal koguduses on nõnda häid kodulapsi. Sel kevadel oli Juku juba kaheksa-aastane ja läks esimest suve Närskale karja. Karjas oli ta küll ennegi juba käinud. Vanaisa viis ta kaasa seakarja juba pooleaastaselt. Juku istus vankris ja oli väga rahul. Nüüd pidi

ta aga välja minema nagu täismees ja palka teenima. Esimene palk oli kaubeldud rahas — 8 rubla suve päält. Sügisel, kui kari lauta jäi, tuli ta koju ja onu võttis ta esimest talve kooli. Järgmise suve oli ta Karula Halli talus karjaseks ja talvel jälle koolis.

Johan Laidoner kooliõpilasena.

1892. aastal kolisime Viljandi linna. Korteriks oli algul üks tuba, pärast kaks.

Raha polnud meil. Hakkasin ehituste juures tööl käima, kus tööpäev kestis 12 tundi. Kandsin kive ja savi. Palk oli 40 kop. päevas. Töö väga raske. Kell 5 hommikul kodunt lahkudes jäid lapsed magama. Juku oli karjaseks Karula vallas Saare metsavahi juures.

— mure hädaga

Suur häda oli sügisel Juku kooliminekuga. Linnas algasid koolid augustikuul, kuid karjaseamet kestis oktoobrikuuni. Tuli palju käia ja paluda linnapääd Maks'i, et ta lubaks Juku vastu võtta elementaarkooli. Palusin ka Fr. Kuhlbarši kooli õpetajat hr. Körtsmikku. Poiss pääses jõuluks kooli. Oli virk poiss ja õppis hästi. Kevadel pääses teistega ühes järgmisse klassi. Iga aasta sai Kuhlbarši koolis kõige parem lõpetaja linna poolt auhinna — 7,5 rubla kulda, millise auhinna ka Juku kooli lõpetamisel sai.

Nüüd tahtsime Jukut edasi õppima panna linnakooli, mille lõpetamisel võis saada vallasekretäriks ja vabaneda sõjaväeteenistusest. Kuid puudus raha. Käisin kooli inspektori Venger'i palvel. Ta võttis Juku neljandasse klassi vastu, kuid kooliraha küsimuse jättis otsustamata. Järgmisel aastal määras inspektor Juku kooli juures asuva ilmajaama järelevaatajaks, mille eest palgaks oli koolirahast vabanemine.

Kui olime kolm aastat juba linnas elanud, sai mees linna karjamehe koha. Pidasime seda ametit 14 aasta jooksul igal suvel 5 kuud — maikuust mihklilaadani. Palgaks oli 25 rubla kuus, kuid selle eest tuli väljas olla 3—4 inimesega. Vähemaga ei saanud, sest linnarahval oli tol ajal palju loomi: 80—90 lehma ja hobuseid 60 ümber. Hobuste karjatamine oli igal koolivaheajal Juku amet. Pääses ta sellest ametist siis, kui sai 16 aastat vanaks ja lõpetas linnakooli. Kooli lõpetas väga hästi — numbroid alla viie ei olnud.

Mure oli tal siiski, kuidas saaks edasi õppida. Seda nägi ta juba ise, et meil raha oli vähe ning koolitamiseks sellest ei jätkunud. Nooremad vennad käisid ka juba kõik koolis. Ainsaks edasiõppimise võimaluseks arvas tema sõjaväeteenistusse ja ohvitserikooli astumist. Targemat nõu ei mõistnud ka meie talle anda. Sama 1900. a. sügisel

läks ta komisjoni ette, kuid ei võetud vastu, sest rinnamõõt ei andnud välja. Juku ise arvas, et rinnamõõtu oli küllalt, aga soovijaid oli palju ja sellepärast otsiti see põhjus. Tuli oodata teise aasta sügiseni. Koju ta selleks aastaks ei jäänud, vaid läks Venemaale minu venna Peetri juurde, kes sääl oli Aljutino mõisa valitsejaks. Sääl täiendas ta end vene keeles. Järgmisel aastal pääses ta sõjaväeteenistusse.“

Laidoneri koolipõlvest on säilinud emal väike koolivihik, kuhu noor Laidoner 13-aastaselt on kogunud luuletusi. Käekiri on kindel ja selge. Silma paistab salm „Oh öitse Sakala’st“:

Oh ära nuta, Eesti mees,
Oh ära kaeba Sa;
Su Vabadus on võidu saan’d,
Uus põli Sakalas . . .

See oli tuliste eesti rahvuslaste Friedrich Kuhlbari ja Jüri Kõrtsmiku kasvatusel viil, et tulevane Ülemjuhataja juba nõnda noorelt omandas kindla maailmavaate ja usu oma rahva paremasse tulevikku.

Teenistus Vene sõjaväes.

Sõjamehe elukutse valikul mõjutasid teda päälle ainelise külje veel linnakooli lõpetamise aastal Viljandis nähtud tagavaraväelaste õppused, mis paelusid noormehe huvi kindla distsipliiniga ja isiku allutamise kindlale üldisele korraldusele; ka luges ta sel ajal Leo Tolstoi suurt sõjaraamani „Sõda ja rahu“.

Vilno sõjakoolis, kuhu Laidoner astus pärast vabatahtliku-aja ärateenimist 110. Kama rügemendis Kaunases 1902. aasta sügisel, tõusis ta kompanii veltveebliks, millisele ametikohale määrati hulga seast ainult kõige andekamaid ja tublimaid kadette. Alluvad hindasid teda kõrgelt kui õiglast, kindlat, nõudlikku ja alluvatele nõu ja jõuga alati abiks olevat ülemat. Ta oli väga selge taibu, suure mäluga ja väga julge. Koolis korraldas kaitseväe hingekarjane Goldberg usuõpetuse tundide asemel selgitavaid vestlusi küsimis-kostmiste näol; kadett Laidoner esitas alati vanale hingekarjasele väga teravmeelseid küsimusi, kutsudes esile kaaslaste rõõmupuhanguid ja andes hingekarjasele rasket päämurdmist. Koolis ilmneseid tema kui suure juhi kandvad iseloomu jooned — tasakaalukus, kindlad käsud, rahulikkus ja avar sõjaline silmaring.

Sellisena mäletab kadett Laidoneri Vilno sõjakoolist Läti Sõjavägede Ülemjuhataja kindral Kr. Berkis.

Laidoner lõpetas Vilno sõjakooli 22. aprillil 1905. aastal I järgus, omandades autasuna kulduuri ja olles ülenatud nooremleitnandiks.

Ta valis endale teenistuskohaks 13. ihugrenaderide Eri-vani rügemendi Kaukaasias. Rügement asetses Manglisi linnakeses, Georgia päalinna Tifliisi läheduses. See oli vanimaid Vene rügemente — asutatud 1642. aastal. Sääli teenis palju ohvitseri Georgia aristokraatiast. Aeg oli põnev. Kaukaasia oma arvurikaste rahvustega, erinevate keelte ja uskudega kääris ja kees: alalised mässud, rahunused ja röövimised. Ohvitseridel oma ühikutega tuli alaliselt täita valveteenistust ja kaitsta raudtee ronge. Seetõttu käidi alaliselt Tifliisis, Bakuus, Batumis ja teistes linnades. Tuli reisida läbi terve Kaukaasia. Laidoner oli ristiusuliste armeenlaste ja muhamediusuliste tatarlaste omavahelise suure verevalamise päältnägijaks Bakuus.

See olustik ühes Kaukaasia loodusega oli noorele ohvitserile hääks elukooliks. Ta õppis siin tundma väikerahvaid ja nende tunge vabadusele, Vene riikliku võimu suhtumist väikerahvustesse ja tublit väeosa. Palju huvitavat temale kui looduseuurijale pakkus rikkalik Kaukaasia loodus.

1909. aastal astus leitnant Laidoner Nikolai sõjaväe akadeemiasse. Akadeemia lõpetamine oli eranditult iga noore ohvitseri unistus, sest see avas tee edasijõudmisele teenistuses. Kuid sinna pääsesid üksikud, sest paljudel ei jätkunud ettevalmistuseks püsivust ja tahtejõudu. Akadeemiasse sissepääs oli väga raske: igal aastal võeti vastu 100 õpilast, kuid katsetest osavõtjaid oli harilikult 800—1200. Kaaluvaiks tegureiks olid distsipliin, kasvatus ja andekus. Akadeemias oli tööd väga palju. Leitnant Laidoner lõpetas akadeemia 1912. aasta maikuul I järgus ja sai Püha Anna III järgu aumärgi.

Ta valis endale teenistuskohaks endise rügemendi, kus kõrgendati 25. detsembril 1912. aastal alamkapteniks.

1913. aastal määrati ta Tifliisi Kaukaasia sõjaväeringkonna staapi ja arvati kindralstaabi juurde. Sama aasta septembris asub ta rivistaažile kompanii ülemana 1. Kaukaasia kütirügementi.

Maailmasõja alates oli ta III Kaukaasia korpuse staabis ja läks Galiitsia rindele. Siin esitab korpuse ülem ta luuretegevuses ülesnäidatud erakordse vahvuse eest juba augustikuul Püha Jüri (Georgi) ristile ja poolteist kuud hiljem Püha Jüri mõõgale.

1915. aasta märtsikuul kapten Laidoner määrati 21. diviisi staapi vanemaks adjutantiks. Tegelikult täitis J. Laidoner diviisi staabi ülema kohuseid. 21. diviis oli saadetud toetuseks Vene armeele, mis oli taganemas Karpaatidest. See oli äärmiselt raske ja kurnav aeg. Nädalate kestusel ei olnud rahulikku päeva, ei saadud lahti

riietuda ega puhata. Kogu aeg kestsid lahingud ja tuli taganeda.

Oktoobrikuu lõpul määrati kapten Laidoner Läänerinde staapi luureosakonna ülema abiks. 21. diviisi ülem avaldas kapten Laidoneri lahkumise puhul diviisile järgmise käskkirja:

„29. oktoobril s. a. lahkus 21. diviisi staabist vanemadjutant kindralstaabi kapten Laidoner.

Kapten Laidoner tuli diviisi aprillikuul, rasketel lahingupäevadel Karpaatides. Neil diviisile tõsiseil päevil kapten Laidoner näitas korduvalt suurt vahvust ja isiklikku julgust. Seitsmekuulise vahetu lahingu vältel, kus nõuti diviisi staabilt väsimatut tööd ja pingutust nii päeval kui ka öösi, kapten Laidoner näitas end väljapaistva kindralstaabi ohvitserina: äärmiselt külmaverelisena, suure tööjõuga, kiire otsustusvõimega, ta suutis kaitsta oma mõtteid selgelt, lihtsalt ja mõjuvalt. Lahingutes, puutudes kokku riviväeosadega, väljendas ta kindlat nõudlikkust ja valmisolekut olla väeosade teenistuses.

Diviisi kuulsad Kaukaasia rügemendid ei unusta oma arjergardi väsimatut kindralstaabi ohvitseri neil raskeil taganemispäevil Karpaatidest.

Lahkudes auväärsest kapten Laidonerist, ma pean väljendama temale lugupidamise ja armastuse tundeid, mis ta võitis nii oma alluvatelt kui ka kaasteenijatelt staabis. Minul on äärmiselt kahju lahkuda temast ja ma palun teda võtta vastu minu ja kaasteenijate parimad soovid. Ma olen kindel, et uuel ja vastutusrikkamal kohal kapten Laidoner toob esile oma suure energia ja võidab oma ülemuse ja kaasteenijate poolehoiu ning armastuse.

Õnne teele! — Ärge unustage meid!

Diviisi ülem, Tema Kõrguse saatjaskonna
kindralmajor Nekrassov.“

1915. aasta novembrikuul algas kapten Laidoner tööd Läänerinde staabis, kus ta kõrgendati kolonelleitnandiks.

Vene revolutsiooni algul, 1917. aasta märtsikuul, määrati kolonelleitnant Laidoner Kaukaasia grenaderide diviisi staabiülemaks. See oli väga raske aeg. Sama aasta oktoobrikuul diviisist lahkumisel annetati temale au-aadress:

„Meie kallid kolonel Laidoner.

Meie armee languse ja lagunemise ajastu, millal olid staabi ülemaks, ei lubanud Sinul väljendada oma võimeid väeosade juhtimise alal lahingus. Kuid see raske aeg esitas Sinule veel raskema ülesande — meie armsa diviisi uuestiloomise. Ainult Sinu lähemad kaastöölised ja abilised staabis mõistavad hinnata seda energiat, leidlikkust ja õiget lahendust, mida töid esile selles töös.

Sinu elutargad nõuanded, Su noorusele vaatamata, Sinu eestkostmine tugevamate ees aitasid kaasa selleks, et need vähearvulised salgad veel isamaale truuks jäänud poegi oma vahvate väeosade juhtidega hoidsid alal nime „Kaukaasia grenaderide diviis“. Sinu teeneid diviisi uuestiloomise alal ei unusta grenaderide diviisi ajalugu.

Lühikese aja jooksul, millal olid meie staabiülemaks, olid Sina kõigile sõjaväelise vooruse, aususe ja kodanliku julguse eeskujuks, mis tihti viis Sind vastuollu ülemusega.

Sinu otsekoheusus, seltsimehelikkus ja sõbralik Kaukaasia grenaderi hing võlusid mitte üksinda ohvitseride, vaid ka meie nooremate kaaslaste, sõdurite, südameid. Eeskujuliku teenistusega, mis põhjenes südametunnistusel, aga mitte kartusel, võitsid Sa meie kõikide armastuse.

Suure kurbusega lahkume Sinust. Meie poolehoiu tunnistuseks palume vastu võtta see tagasihoidlik kink ja meie sõbralikud ning südamlikud soovid õnneks, terviseks ja eduks teenistuses. Jällenägemiseni!“ (Allkirjad.)

Kolonel-leitnant J. Laidoner
novembris 1917. a.

Ta määrati 62. diviisi staabiülemaks, kust ta varsti siirdus Eesti rahvusliku diviisi ülemaks .

Laidoner teenides Vene sõjaväes pidas kogu aja ühendust kodumaaga. Ta luges järjekindlalt Eesti ajalehti ja kirjandust. Tal oli kujunenud pilt Eesti olevikust ja tuleviku võimalustest. Eesti väeosade asutamise suhtes oli tema optimist.

Maailmasõja kestel on ta kaks korda haavatud ja üks kord põrutatud.

Laidoneri võimete ja teenistuse hinnanguks Vene sõjaväes on Vene kindralstaabi kolonel Tugan-Baranovski sõnad, mis ta ütles Eesti sõjaväelaste esindajaile, kes otsisid vanemaid ohvitseri Eesti rahvusväeosadesse:

„Kui teil aga suuremad väeüksused tekiksid, siis oleks meil küll teile anda üks eestlane — kindralstaabi kolonel Laidoner. See on tõesti haruldane mees. Ta oli juba kindralstaabi akadeemias midagi erilist. Aga vaevalt kindralstaap seda meest teile ära annab.“

Laidoneri tulek Eesti rahvusdiviisi ülemaks otsustus siiski jaatavalt ja siis sama kolonel tähendas: „Laidoner suudab palju korda saata Eesti rahvuslike väeosade loomisel ja juhtimisel, sest ta võimetekohane hiilgav tulevik on alles ees.“

Segaste aegade keerises.

Kolonelleitnant Laidoner asus Eesti diviisi juhtima 23. detsembril 1917. aastal. Riigivanem K. Päts ütleb selle aja kohta:

„Siin pühendas ta kõik oma jõu, mõistuse ja parima tahte Eesti diviisi korraldamisele. Rahvuslike väeosade lühikese eluea kestel näitas kolonel Laidoner, et ta isik on kõigiti väga sobiv sõjaväe masside juhtimiseks. Ta oskas kõigisse asjaosalistesse sisendada usku, et tulevikus võib Eesti rahvas temalt loota veel suuri teeneid, milles oleme tänapäeval kõik üleelatu põhjal veendunud.“

1. Eesti polgu ülem kindral A. Tõnisson kirjutab:

„Diviisi ülem kolonel J. Laidoner hindas õieti rahvusväeosade määratu suurt tähtsust tulevates sündmustes ja rakendas kogu oma energia väeosade sisemise tubliduse tõstmisele. Ta kasutas igat parajat juhust, et pehmenada

teravusi, luua sobivaid vahekordi poliitiliste kirgede mõlus. Selle mõttega pooldas ta enamlaste korraldust, mille järgi ülemus ametisse seati valimise alusel, et ära hoida kokkupõrkeid Vene kõrgemate komiteedega ja lahkhelisid Eesti väeosades tekkinud enamlise vooluga. Lõhe rahvusväeosades jäi tulemata. Nad jäid kokku kuni lõpuni, kaitseid maad vene sõdurite rüüstamiste vastu ja kujunesid selleks tugevaks aluseks, millel kiirelt taassündis meie praegune kaitsevägi Vabadussõja raskeil algpäevil.“

19. veebruaril 1918. aastal likvideerus 1. Eesti diviis. Kolonel Laidoner siirdus Ajutise Valitsuse teadmisel Venemaale, saades ülesandeks Eesti sõjaväelaste koondamise ja nende suundamise Arhangelskisse ja Muurmanisse Briti väeosade juurde. Ta teotses Julius Seljamaaga üheskoos ka välispoliitilistel aladel, nõutades Nõukogude-Vene võimude juures Eesti iseseisvuse tunnustamist. Vahepeäl määrati ta Eesti esindajaks Soome, kuid Saksa okupatsioon takistas teda oma ülesannete täitmisele asumast. Siin tuli teotseda väga raskes olukorras, elades enamiku ajast põranda all. Siin leidis väljendus- ja arenemisvõimalust Laidoneri kalduvus, huvi ja osavus välispoliitiliste küsimuste lahendamisel.

„Ta on üks tähelepanuväärsemaid inimesi, kelle isikus on õnnelikult ühinenud osav sõjaväejuht hää poliitikamehega ja seepärast on ka koostöö temaga väga kerge ning huvitav. Ta otsustas kiirelt ja ei targutanud. Ta oli selgepäine teoinimene. Ta orienteerus selleaegses kaootilises välispoliitilises olukorras hästi ja suhtus kõigesse arvestavalt. Ta riskeeris ja töötas temale omase innu ja põhjalikkusega.“ Sellise otsuse andsid ta kohta isikud, kes temaga ühel ajal elasid ja teotsesid Venemaal.

Tema töötamist hõlbustavad tutvused paljude selleaegsete Venemaa kõrgemate sõjaväe juhtidega.

Temale pakuti punaarmee sõjaväeringkonna ülema kõrget kohta. Niisamuti lükkas ta tagasi pakkumised Briti väejuhatuselt.

Omavahelistel nõupidamistel Venemaal arutati tegevuse eesmäärke. Enamus oli arvamusel, et tuleb kokku võtta jõud meie iseseisvuse rahvusvahelise tunnustamise võitmiseks. Sääil ütles Laidoner oma otse ajaloolised sõnad: „Ükski rahvas pole seni võitnud kätte riiklikku iseseisvust deklaratsioonide ja manifestidega; ka meil tuleb iseseisvus jõuga kätte võidelda.“ Sel ajal, kus Eesti ja pool Venemaad olid Saksa okupatsiooni võimuses, oli raske uskuda võimalusse Eestil välja astuda relvadega. Kuid Laidoner oli kindel liitlaste võidus ja uskus võimalusse, et saabub kord aeg, kus olukord tekib sõjariistade kättehaaramiseks, et deklaratsioone tagada verrega. See ennustus on osutunud õigeks.

Okupatsiooni ajal Venemaal viibimine kujunes Laidonerile kui tulevasele Ülemjuhatajale väga hääks kooliks välispoliitilisel ja kommunistliku Venemaa sisekorra, majandusliku olukorra ja sõjaliste võimete tundmaõppimise aladel; ühtlasi sõlmusid siin hiljem temale kui Ülemjuhatajale vajalikud suhted liitlasriikide poliitiliste ja sõjaväeliste esindustega.

Novembrikuul 1918. aastal oli kõigile selge, et meil tuleb oma iseseisvuse eest võidelda relvadega: Saksa võim varises kokku, tema okupatsiooniväed olid lahkumas Eestist, Nõukogude Venemaaga polnud saavutatud kokkulepet Eesti iseseisvuse tunnustamiseks ja selle sõjalised jõud olid valmis lahkuvate sakslaste kannul asuma Eesti maa-ala vallutamisele. Laidoner viibis sel ajal veel Venemaal, kust väljapääs polnud hõlpus.

Laidoner jõudis Eestisse 8. detsembri hommikul Soome kaudu. Sõjaline ja sisepoliitiline olukord oli sel momendil

väga raske: punavägi vallutas ühe linna teise järele ja lähenes kiirel sammul päälinnale. Siseriigis valitses laostus, puudus usk oma võimetesse rahval ja valitsusel ning väljast-abi lootused olid nurjunud — Tallinna suunatud Inglise laevastik oli teelt tagasi pöördunud.

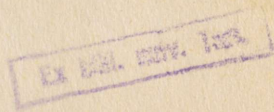
Katkendilisi andmeid meie olukorrast oli saanud Laidoner Helsingis. Kodumaale jõudnud, ruttas ta kohe päästaapi, kus 8. detsembri jooksul sai täieliku pildi lootusetust olukorrast. Talle oli selge, et enamlaste laevastik oli küllalt tugev Soome lahe vallutamiseks, maaväe pääletungi toetamiseks ja igasuguse ühenduse katkestamiseks välismaadega. Punase maaväega võidi veel kuidagi toime saada, kuid punase laevastiku vastu oli Eesti täiesti kaitseta. Valitsusel olid andmed, et Inglismaa on nõustunud Eestit toetama oma laevastikuga ja et see laevastik viibib Liibavis. Kuid kas see tuleb ja pääseb Soome lahte, sellest puudusid igasugused andmed. Läänemeri oli täis miinivälju ja nendesse olid ainult kitsad teed traalitud. Meie lootsid ootasid Osmussaare juures juba üle nädala. Inglise laevastiku tulemiseks ei olnud aktiivselt midagi tehtud. Laidoner avaldas mõtet, et lootsid tuleksid saata Liibavisse. Pääminister K. Päts tegigi Laidonerile ettepaneku Valitsuse esindajana ühes lootsidega sõita sinna. See oli ainuke lahendus ja Laidoner asuski teele samal ööl, vaatamata merel möllavale suurele tormile. Merel kõvenes torm — kapten ei riskeerinud edasi sõita. Peatuti 9./10. detsembri ööl saarte vahel. 11. detsembri lõuna paiku jõuti õnnelikult Liibavisse ja kõikide suureks rõõmuks leiti sääl ees Inglise laevastik. Meie väike luitunud lipuga laevuke, pukiirlaev „Reval“ (praegu jäälohkuja „Jaan Poska“), juhiti puhtuselt ja korralt hiilgava admiralilaeva, kergeristleja „Cardiff“i külje alla. Laidoner pääses kohe admiral E. A. Sinclair'i jutule. Ta selgitas olukorda Eestis ja Nõukogude-

Venes ja rõhutas, et Vabadusvõitlus pole lootusetu, kui Eesti omab toetust merel. Laidoneri kindel esinemine oli veenev. Pika kaalumise järele teatas admiral sama päeva õhtul oma nõusolekut. Laevastik jõudis 12. detsembril kella 3 paiku Tallinna reidile.

Inglise laevastiku abi meie Vabadussõjas kindral Laidoner hindab järgmiselt: „Kui Inglise laevastik ei oleks 1918. a. detsembris tulnud Tallinna, oleks meie maa ja rahva saatus kujunenud küll sootuks teisiti, kui ta praegu on, — me oleksime sattunud enamluse keerisesse. Ja ma arvan, et ka teiste Baltimaade saatusekäik oleks siis olnud teine kui nüüd.“

Ülemjuhataja.

Laidoner oli kõrgendatud Eesti Ajutise Valitsuse poolt kindralstaabi kolonelik 4. aprillil 1918. a. Liibavist tagasi-jõudmisel määrati ta 14. detsembril Kaitseministeeriumi Operatiiv-staabi ülemaks. Seni puudus Kaitseministeeriumis asutis, kelle ülesandeks oleks olnud vägede operatiivne juhtimine. Valitsusel puudusid kogemused ja vist arvati, et sõjategevuse juhtimine läheb iseenesest. Nüüd allutati Operatiiv-staabile kõik rindel olevad maa- ja merejõud, kuid ainult operatiivselt. Vägede organiseerimine, varustamine ja side korraldamine kuulusid endiselt Päästaabile. See olukord oli ebanormaalne ja takistas nõutava edukusega riigikaitse korraldamist. Kolonel Laidoner tõstis üles Ülemjuhataja ametikoha asutamise küsimuse. See ei leidnud alul poolehoidu, sest oldi harjutud Kerenski-aegse lodeva korruga ja kardeti võimu. Kui aga 17. detsembril Tallinnas oli tööliste väljaastumine, mida võidi ainult jõuga maha suruda, ja 20. detsembril Tartu linn vastuhakkamise

tõttu ühes kohalikus väeosas tuli maha jätta, siis meie juhtivate ringkondade tõekspidamistes sündis murrang. Seltskonnas ilmnedid võimu koondamise nõudmised. 23. detsembril asutati Vabariigi Kaitseväge Ülemjuhataja instituut ja määrati sellele ametikohale kolonel Laidoner.

Kolonel Laidoneri valiku kohta ütleb end. Sise- ja välisminister A. Hellat:

„Meie võime lihtsalt õnnest kõnelda, et meil leidus raske silmapilgul Ülemjuhataja selle sõna tõsises mõttes. Meil oli kaitsevaelasi, kes olid ehk andekamad ja suuremate sõjaliste teadmistega, aga meil ei olnud ühtegi, kes oleks täitnud nii täiel määral Ülemjuhataja paika, kui seda tegi kolonel Laidoner. Enne kolonel Laidoneri Eestisse ilmunist olid ju kõik teised meie nimekamad ohvitserid kohal, aga tundus, et ei ole meest, kellel oleks ülevaade kogu seisukorrast, nii sõjalisest kui sise- ja välispoliitilisest, kelle taht arvestataks kõikide riiklike küsimuste otsustamisel ja kes lõpuks oma isikliku autoriteediga leiaks üldist tunnustamist. Ühe sõnaga — meil ei olnud Ülemjuhatajat. Tänu kolonel Laidoneri isiklikele omadustele muutus tema keskkohaks, mille ümber keerles kogu riiklik elu tol ajal. Enne tema ilmunist katsuti ühe kindraliga, katsuti teisega, aga asi ei nihkunud paigalt — riigikaitsele ei saadud hinge sisse.

Kolonel Laidoneri kõva külg seisis just selles, et ta polnud mitte ainult sõjamees, vaid samal ajal ka poliitik. Mõlemate võimete ühinemist ühes isikus peetakse haruldaseks. Seda rohkem põhjust on meil hinnata oma Ülemjuhatajat.“

Asudes Ülemjuhataja kohustesse rakendus kolonel Laidoner tööle vägede organiseerimisel, väeosades korra loomisel, varustamise korraldamisel, korra loomisel seljaguses ja omavalitsuste korralekutsumisel.

Vägede organiseerimise alal väljenduvad tema tegevuse
sisu ja suund järgnevas käsukirjas:

„Sõjavägede Ülemjuhataja päevakäsk nr. 2.

Tallinnas, 29. detsembril 1918. a.

§ 1.

Eesti maa ja rahvas on hädaohus. Idast ja lõunast
sissetunginud vaenlased ähvardavad lähmatada meie noort
riiki. Meie väed on sunnitud olnud ajutiselt taganema.
Vabariigi praegune sõjaline seisukord nõuab, et väerind
rutulist abi ja toetust saaks. Sunduslik mobilisatsioon on
käimas, kuid nende väeosade lahingukorda seadmine tar-
vitab pikema-ajalist õpetust ja harjutust. Selleks puudub
aga aeg. Tõsiseks ja mõjuvaks toetuseks meie väerindele
on vabatahtlikud salgad. Selleks tuleb korraldada igas
maakonnas kaitsepataljonid. Uued väeosad peavad koos
seisma kindlatest meestest, kes aru saavad, et võit Vaba-
dussõjas on ainuke tee, mis Eesti rahvale ja maale parema
tuleviku toob. Praeguses raskes heitluses toetavad meid
tugevad demokraatlikud riigid, võidurikas Inglise laevas-
tik seisab Tallinna reidil, ka maaväe abi on oodata. Seni
aga kui see abi kohale pole jõudnud, peame meie ise oma
maad kaitsma. Nädala jooksul tuleb igas linnas ja maa-
konnas üks vabatahtlik pataljon sõjavalmis seada ja
lahinguväljale saata; seda nõuab meilt Eesti tulevik. Eesti
Vabariigi kodanikud! Teie poole pöörab vägede Ülemju-
hataja riigi saatuslikul tunnil. Iga mees, kellel kallis on
vabadus ja demokraatlik riigikord, rahva hää käekäik
ning maa parem tulevik, peab sõjariistad kätte võtma, et
võimaldada vaenlase väljatõrjumist Eestimaa piiridest.

Vägede Ülemjuhataja

kindralstaabi polkovnik¹⁾ Laidoner.“

1) Tol korral tarvitati meie kaitseväes veel veneaegseid aukraade.
Praegu vastab Eesti kaitseväes polkovniku aukraadile koloneli oma.

Väeosades korra loomisele ja varustamise korraldamisele asub Ülemjuhataja oma käsuga 26. detsembrist. Selles kirjutab ta: „Nõuan, et kõik sõjaväe ja kaitseliidu ülemused kõiki abinõusid pruugiksid, et rüüstamist mitte lubada. Isikud, kes rüüstamise päält tabatakse, tulevad kohe kohapääl maha lasta.“

Samal ajal viib ta kodanikelt sundvõtmised seaduste piiridesse, andes rekvireerimise õiguse Varustusvalitsusele, diviisiülematele ja neilt volitatud isikutele.

Mõnes väeosas pole sõdurid korralikult palka kätte saanud. Ta nõuab kindlasti sõdurite rahuldamist ja seda enne rindel, siis alles seljataga.

Korra loomiseks seljataguses andis ta üksteise järele kolm sundmäärust, mis keelasid alkoholsete jookide müümise ja tagavarade hoidmise, sulges kohvikud, keelas salaviinapõletamise, keelas einetamisruumides muusika ja sea-dis sisse sõjatrükikontrolli. Sundmääruse vastu eksijaid karistas ta rängasti: nõnda maksis „Kuld Lõvi“ viinamüügi eest 10.000 marka trahvi.

Ülemjuhataja karistas ja tagandas ametikohtadelt ka omavalitsuse tegelasi, kes ei täitnud oma kohuseid.

Oli selge, et enne kindla korra jaluleseadmist seljataguses ei saanud mõelda edukale tegevusele rindel.

See aga oli raske töö ja nõudis järjekindlust ja kindlat kätt. Oma isikliku eluga oli kolonel Laidoner elava eeskujuna oma nõudmiste kehastajaks. Ta oli täiskarske, isegi teatrites ei käinud ta sõja kestel kordagi, töötas iga päev kella 8 hommikul kuni kella 22-ni, sageli aga ka öösiti, viibis sageli rindel väeosade ja nende ülemate juures. Tema eeskuju mõjus.

Kindla korra loomisel seljataguses tuli Ülemjuhatajal sageli astuda ühele ja teisele väga valusalt varvastele. See

ei meeldinud. Esineti protestidega ja viidi need Maapäeva ja Asutava Kogu ette. Poliitilistes ringkondades oli tunda ka kartust Ülemjuhataja võimu liiga suureks kasvamise pärast. Sellest tekkisid Ülemjuhataja-kriisid, kus kindral Laidoner esitas lahkumispalved. Asutava Kogu esimees A. Rei nõudis avalikult, et need „kes omavoliliselt seadusi ja kodanlisi õigusi ja vabadusi on rikkunud, peavad saama karistatud ja siin peab Asutav Kogu õiglaselt ja valjult talitama“. Tekkis mulje, et siin tuleb eeskätt mõista väejuhte.

Olukorra selgitamiseks esines kindral Laidoner 30. aprillil Asutava Kogu ees põhjaliku aruandega meie sõjalisest seisukorrast. Ta andis täieliku ülevaate meie kaitseväge organiseerimisest, varustamisest ja operatiivtegevusest. Niisamuti valgustas ta meie tuleviku väljavaateid. Lõpuks puudutas ta ka vahekorda väejuhatuse ja Asutava Kogu vahel. Viimase küsimuse kohta on kindral Laidoneri enese käega kirjutatud ettekande kavvas märgitud kolm kokkuvõtte-punkti järgmiselt:

„1) Asutav Kogu ei loe oma ülesandeks maa kaitsmist.

2) Asutav Kogu arvab, et sõjavägi ise sõdib ilma juhtideta ja et meil sitke sõjavägi ise tekkis. Minu mõtte järele on see täieline sõjaväe ülemuste autoriteedi kukutamine, aga ülemusteta mina ei loe võimalikuks sõjaväge juhtida.

3) Asutav Kogu nõuab, et kõik, kes sõja ajal on omavoli tarvitanud, tulevad valju karistuse alla võtta. Mina olen seda kõige rohkem teinud ja mind tuleb kõige enne kohtu alla anda.“

Selliseid kriise oli tervelt kolm, kuid nad lahenesid kõik kuidagiviisi.

Märkimist väärib veel soomlaste soov, et Soome vabatahtlike väeosade üldjuht Eestis ei alluks Eesti vägede

Ülemjuhatajale, küll aga võiks Eesti väed allutada soomlasest ülemjuhatajale. Sellele tõmbas kriipsu pääle kindral Laidoneri kategooriline resolutsioon:

„Eestimaal kahte paralleel-rinnet luua ei ole võimalik. Sõda võib ainult siis edurikkalt edasi viia, kui on üks Ülemjuhataja. Kas soomlased käiksid minu alla või mina nende alla, aga kaks korruga ei või juhatada. Ma ei mõtle aga, et Eesti võiks oma väed Soome Ülemjuhataja alla anda.“

Mõistetavalt need olid liigsed raskused, tulid säält, kust neid tohtis kõige vähem oodata, ja raskendasid niigi juba küllalt pingutusi nõudvat sõjalise tegevuse ja sisekorra loomise juhtimist, kuid neist saadi üle tänu kindral Laidoneri iseloomule ja võimele sündmusi kainelt ja kõrgemalt vaadelda ja hinnata ning ka tänu tema väsimatu- sele, tööjõule ja taltsutatud närvidele.

Siin meenuvad dr. phil. Lauri Kettuse sõnad, kes oli Eesti Aitamise Pääkomitee poliitiliseks esindajaks Soome poolt Tallinnas: „Kas Laidoner sõjastrategina oli suur, seda võhikuna ei julge otsustada. Sõja hiilgavad tulemused igatahes lasevad seda järeldada. Kuid üht ma julgen väita: inimesena oli kindral Laidoner keset sõja- ja kirgede möllu tõesti suur. Oleks igal rahval niisuguseid kaitsevägejuhte ja poliitikamehi küllalt, siis jääks sõdagi tulemata.“

Inglise admiral Walter Covan ütleb: „Tema hiilgav suuremeelne ja elav iseloom paistis silma haruldase selgusega just siis, kui seisukord oli kõige ohtlikum.“

Prantsuse kolonel R. Hurstel ütleb: „Tema raske koorem Ülemjuhatajana, tema suur populaarsus ja tema värske kuulsus sisendasid temasse teatud uhkuse, mida aga tasandas tõeline intelligentse ja peene mehe loomulik tagasihoidlikkus. Tema elav ja otsekohene vaade selgest

Kindral Laidoner 1919. a.

näost ilmutas suurt mõistust ja iseloomu kindlust. Südamlikud keskustelud kindraliga näitasid teda mulle täiesti tasakaalustatuna, väga arusaajana, kokku võttes — tugeva rassi tubli esindajana.“

Jaanuari algul 1919. a., kui väeosad ja vägede juhtimine olid organiseeritud, seljatagune korraldatud, vastane oma baasist kaugele eemaldunud ja tema varud kokku kuivanud, saabus silmapilk, kus Ülemjuhataja andis käsu meie siimaaani taganevatel vägedel peatuma jääda ja asuda aktiivsele kaitsele. Ülemjuhataja hindas olukorda õieti, sest juba 6. jaanuaril asusid soomusrongid Kehra juures vastupääletungile ja saavutasid edu. Sõja õnn oli pöördunud meie poole. Soomlaste kaasabil visati vastane kahe nädala jooksul rahvuslike piiride taha.

Siin väärivad märkimist põhimõtted, millele rajas kindral Laidoner tegevuse murdea ja sellele järgnevat esipääletungi-lahingutes.

Ta ei jaganud kaugeltki seda üldist arvamist, et Ees- tisse sissetunginud vaenlane on tugev ning meie ei suuda temale vastu panna. Vastuoksa, ta kinnitas julgelt, et vaenlase jõud on nõrgad ja tema moraal madal; tema senine edu on seletatav ainult meie organiseerimatusega. Iseloomulik on sellepolest kindral Laidoneri ettekanne Maapäevale mõni päev pärast ametisse astumist, kus ta hindab meie seisukorda raskeks, rõhutab välisabi vajadust, aga ühtlasi kriipsutab alla, et eeskätt peame ise endid kaitsma ja kõik selleks tegema, et seda kaitset kiiresti organiseerida. Kui see sünnib, siis pole seisukord veel lootusetu. Tema optimism osutus õigeks.

Oma 2. jaanuari direktiivis määrab ta operatiivgruppidele kaitseülesanded, kuid sellega ei poolda ta sugugi passiivset vastupanu. „Kõigil kaitsejoontel peab kaitse

olema aktiivne,“ lisab juurde sama direktiiv. Samal päeval selgitab ta telefonikõnes 2. diviisi ülemale: „Kui meie oma väikeste jõududega vaenlast ootama jääme, siis läheb initsiatiiv tema kätte ja meie peame taanduma.“

Kui olid saabunud esimesed teated meie vägede aktiivsusest rindel, annab Ülemjuhataja 6. jaanuaril direktiivi, kus muuseas ütleb: „Meie sõjaline seisukord oli seni niivõrd raske, et me pidime iga sõjariistus mehe otse rindel pidama. Varusid meil ei olnud ja sellepärast oli ka meie vastupanu liig nõrk ja lahingut juhtida me ei saanud. Initsiatiiv jäi ühtelugu vastase kätte. Nüüd peame aga seda seisukohta muutma ja initsiatiivi enda kätte võtma. Selleks on meil kõigepäält varusid tarvis. Nõuan, et iga väeosa ülem, niipea kui võimalik, ühe osa oma jõududest varru koondaks.“

Kindral Laidoner on veel rahuajal, kõneldes sellest murdelahingute ajastust, korduvalt rõhutanud, et selles olukorras, kus pole veel kujunenud pidevat rinnet korraldatud tulejõuga ja teiste kaitsevahenditega, on aktiivne kaitse julge ja ootamatu teotsemisega ainus mõeldav lahingupidamise viis, mis annab edu.

Vabadussõja ajal kindral Laidonerilt väljendatud aktiivse kaitse põhimõte on jäänud meie tõekspidamiseks ka tuleviku jaoks ja on omaks võetud meie lahingueeskirjades.

Niisamuti on kindral Laidoner korduvalt kinnitanud teist tolaeagset tõekspidamist — ükski riik ei või jääda sõjakorraldusel täielikult välisabile lootma, vaid kõigepäält peab ta ise enda kaitseks kõik oma võimed organiseerima ja välja panema; ainult säärane riik, kes ise oma kaitseks on valmis kõike ohverdama, pälvib ka teiste abi. Värskeks näiteks on siin Abessiinia kurb lugu, kelle riigikaitse sõja algul osutus täiesti korraldamatuks.

Vabadussõda andis Eesti rahvale suurima anni, mis üks rahvas kunagi omaks võib nimetada — see on riikliku iseseisvuse, vabaduse. Ta nõudis rahvalt ennekuulmatuid pingutusi, ohvreid ja kannatusi. Ta nõudis kangelasi ja kangelastegusid. Kuid veel rohkem — ta nõudis osavaid, andekaid ja kangelaslikke juhte. Juhtimise seisukohalt oli Vabadussõda algusest lõpuni tulvil igasuguseid ettenähtud, aga veel rohkem ootamatuid ja oletamatuid raskusi. Rahva tung iseseisvusele, kui see põrkas vastu ohvrite-vajadusele, polnud laialistes ringkondades veel kuigi tugev selleks, et kerge vaevaga kujuneda tegudeks. Juba esimeste võitluste järele tärkasid mitmesugused sisemised lahkkelid, mis raskendasid sõjalist tegevust.

Selles olukorras oli vajalik üks inimene — juht, kes muutus kogu rahva ja tema tahte väljenduse kehastajaks, läbielamuse sümboliks — tegude nähtavaks märgiks. „Rahva saatus oleneb ühest ainsast inimesest. Ja kui raske on leida just seda inimest üldises egoismi ja ambitsioonide miljöö, kus pääleli pole kerge määrata kriteeriumi sellisel alal, nagu seda on vägede juhtimine, kus juhi korralduste tõeline väärtus täiel määral avaldub alles kõiki ettevalmistusi kroonivas lahingus relvadega. Vastava valiku tegemine ongi rahvaste tarkuse aktiks. Eesti rahvas oma valikus oli õnnelik ja tark!“ Need sõnad ütles Poola praegune kaitseväge juhitud maršal Rydz-Smigly.

Vabadussõja alguskuud olid juhtimise seisukohalt kõige raskemad. Siin pidi Ülemjuhataja sõjaliste jõudude organiseerimise, seljataguses korra loomise ja rinnete juhtimise kõrval võitlema ka mitmesuguste sisepoliitiliste lahk-
arvamistega oma autoriteedi maksmapanemiseks. Puna-
väe väljatõrjumisega Asutava Kogu kokkukutsumise päe-
vaks Eesti pinnalt polnud sõda kaugeltki lõppenud. Puna-
vägi võttis ette korduvaid vastupäätunge ja neid tuli

tagasi tõrjuda. Eriti rasked momendid olid Võru all mai-kuul ja sõja lõpplahingud Narva all. Kuid sel ajal olid sõjalised jõud organiseeritud, rinnete juhtimine kindlale alusele rajatud ja seljataguses valitses kindel kord. Ülemjuhataja osas töö oli surutud enamvähem normaalsesse piiridesse, mis möödus küll pingses olukorras, kuid ühetasaselt.

Selle aja jooksul aga tõusis rida üldisest olukorrast kõrvallavastuvaid sündmusi, mis nõudsid Ülemjuhatajalt palju tööd ja tarka otsustamist. Need olid Loode-armee, sõda landesvääriga ja suhted Lätiga.

Loode-armee.

Loode-armee tekkis Vene territooriumil. Tema löid ja teda toetasid Saksa okupatsioonivõimud. Pärast Saksa okupatsioonivõimu kokkuvarisemist ja Pihkva vallutamist enamlaste poolt põgenesid Loode-armee osad Eesti maa-alale. Nad koosnesid mitmelt rindelt, Saksamaalt vangist ja enamliselt Venemaalt pääsenud endise Vene armee ohvitseridest ja sõduritest. Nad olid kaotilises seisukorras — ilma distsipliinita, näljased ja võitlusvõimetud. Kuid sisemisele riigi julgeolekule olid nad küllalt ohtlikud oma korratu oleku ja juhtide iseseisvale Eestile vaenulikkuse mõttes. Ülemjuhatajal olid lahendada kaks rasket ülesannet — kohalike elanike kaitsmine ja sellega ühes valvelolemine, et see armee ei muutuks ohtlikuks Eesti riiklusele, ning tema ärakasutamine võitluses enamluse vastu. Säärase sõjaliselt laostunud massi, kes sageli oli valmis ise omakeskel alustama kodusõda, talitsemine ja korraldamine iseenesest oli raske ülesanne. Kuid sellele seltsi-

sid veel kõrvalasjaolud — Loode-armee juhid ei mõelnudki tunnustada Eesti iseseisvust, vaid avalikult ähvardasid pärast Venemaal võimule pääsemist täägid pöörda Eesti vastu —, aga ühtlasi ka liitriikide esialgne kindlusetus, mis esijoones soodustas Loode-armeed kui tulevase Venemaa loodetavat võimukandjat, asetades isegi Eesti tunnustamist seosesse selle abiga, mis Eesti annab Loode-armeele. Loode-armee oli enese vastu välja kutsunud Eesti rahva ja avaliku arvamise üldise vaenulikkuse.

Loode-armee tähtsaim ülem kindral Judenitš väljendus Eesti Vabariigi kohta järgmiselt: „Mingit Eestit ei ole olemas. See pole muud kui tükk Venemaad, Vene kubermang.“

Kindral Judenitš, olles admiral Koltšakilt määratud 5. juunil „Kõikide Baltikumis teotsevate Vene vägede Ülemjuhatajaks“ ja jõudes Prantsuse miiniristlejal Tallinna, teatas sellest meie Ülemjuhatajale nähtava lootusega, et teda tullakse sadamas vastu võtma. Kindral Laidoner käsib aga omalt poolt kindral Judenitšile teatada, et Eesti Kaitsevägede Ülemjuhataja asub oma staabis, Pagari tänaval nr. 1. Tahes-tahtmatult tuli Judenitšil pärast seda ilmuda Pagari tänavale ja oodata sääl vastuvõtmist kindral Laidonerilt. See vahejuhtum näitab selgesti, et Judenitš ilmus Eestisse mitte toetust ja abi paluma Loode-armeele, vaid endise Vene suurriigi võimukandjana külastama üht oma riigi kubermangu. See iseloomustab aga ka kindral Laidoneri tugeva iseloomuga juhina, kes Eesti vägede ja ülemjuhatuselise prestiiži hindas kõrgelt ja ei lubanud seda langetada kellelgi ega üheski olukorras. Kindral Laidoneri suhtumises Judenitšisse väljendub tagasihoidlikkus, tasakaalukus ja kavakindel talitamine Eesti riiklike ja sõjaliste huvide kohaselt.

Eestit ühendas Loode-armeega ainult ühine sõjaline

eesmärk — võitlus enamlusega, kõik muu aga lahutas neid nagu tuli ja vesi. Kõige suuremaks lahkhelide allikaks oli poliitiliste eesmärkide diametraalne vastukäivus: ühelt poolt „ühine, jagamatu Venemaa“, teiselt poolt — iseisev, rippumatu Eesti.

Meie koostöö poliitiliselt polnud seega tegelikult muud kui äge ja pidev võitlus kahe poliitilise aate nimel, mille kandjaist üks tugines oma revolutsioonilisele õigusele ja jõule, teine — möödunud aegade põlisele traditsioonile.

Vabadussõjas pole ükski küsimus nõudnud Ülemjuhatajalt niipalju aega ja pole tekitanud niipalju pahameelt kui Vene „valge“ vägi.

Kindral Laidoneri ajalooliseks teeneks Eesti suhetes Loode-armeega jääb see, et ta kaugelenägeliku juhina selle armee organiseerinud, oskas kindla käega seda ka sõjaliselt ära kasutada Eesti riiklikes huvides, kõigile poliitilistele ja rahvuslikele vastuoludele vaatamata. Hiljem Ülemjuhataja, Vabariigi Valitsuse otsusel, likvideeris selle armee hetkel, kus ta sõjaliselt oli juba kaotanud väärtuse.

Loode-armeesse kui Venemaa päästjasse enamluse küürist pole kindral Laidoneril kunagi olnud usku. Siin väärivad märkimist tema poolt 27. veebruaril 1919. a. otse prohvetlikult öeldud sõnad: „Ilma poliitilise ja finantsrühmata Loode-armee lõppude-lõpuks mitte midagi ära teha ei suuda. Teisest küljest võib Loode-armee asja kasuks töötada ainult seesugune poliitiline rühm, keda tunnustaks mitte ainult Loode-armee, vaid ka Eesti Vabariigi Valitsus. Selleks peab see rühm omalt poolt selgelt tunnustama Eesti iseseisvat riiklikku olemist. Selles on kogu küsimuse raskus, selles ka Loode-armee saatus.“

Landesväär ja suhted Lätiga.

Kokkupõrge landesvääriga ei tulnud ootamatult. Sümp-
toomid selleks olid olemas juba 1919. a. algul, kui Eestist
ja Lätist taandunud Saksa okupatsiooniväed asusid end
uuesti korraldama Kuramaal ja Leedus kindral von der
Goltzi juhtimisel. Vene punaväe lüüasaamine Eesti väge-
delt oli hõlpsasti kirjutatav venelaste nõrkusele. Saksa
võimud arvasid olevat paraja aja sirutada uuesti oma käe
Baltimaade järele sel ajal, kui Eesti väed olid kõvasti seotud
idas venelastega ja Läti sõjalised jõud olid alles korral-
damata.

Kindral Laidoner nägi sõjategevuse viimist Põhja-Läti-
maale varakult ette, kui ta oma käsuga 27. märtsist 1919. a.
laskis ümber korraldada Lõuna-rinde juhatuse, moodusta-
des sääl 2. diviisi kõrval veel 3. diviisi juhatuse, ühtlasi aga
kõvendades oma soomusrongide divisjonist koosnevat stra-
teegilist reservi Kuperjanovi, Skouts- ja Kalevi Maleva pa-
taljoni sinna juurde andmisega. See oli Ülemjuhataja
tähtsamaid samme sõjategevuse edaspidise arengu mõjuta-
miseks Lõuna-rindel. See polnud kerge samm, sest ta leidis
ägedat vastuseismist isegi säält, kust seda kõige vähem oldi
õigustatud ootama. Kuid sellega oli Ülemjuhataja poolt
õigel ajal ära tuntud tõenäoliselt kujuneda võiv olukord ja
selle lahendamiseks astunud mõjuvad sammud.

Juunikuul ilmubki Eesti vägede tegevuspiirkonda lan-
desväär — saksluse püüete kehastus.¹⁾

Ülemjuhatajale oli selge selle hädaohu suurus ja seepä-
rast oli tema kindel otsus astuda relvadega otsustavalt
vastu landesvääri vägedele, kui need enamlusvastase võit-

¹⁾ Võitlust landesvääriga käsitletakse lähemalt K. A. Hindrey
teoses: „Kindral Ernst Põdder“, Eesti Rahvuslikud Suurmehed nr. 2.

luse ettekäändel tungiksid meie vägede tagalasse. Kindral Laidoner oli kategooriliselt selle vastu, et lahendada kokkupõrget rahulikult teel sel puhul, kui temalt esitatud nõudmisi ei täideta, olgugi et selleks püüti mõjuvalt poolt luua meeoleu, nähtavasti von der Goltzi käsutada olevate suurte sõjaliste jõudude kartusel. Von der Goltzil olid Kuramaal tõesti suured jõud, mis oli teada ka Ülemjuhatajale. Ka liitlaste esindajad püüdsid mõjutada Ülemjuhataja otsust.

18. juunil teatas kindral Laidoner oma otsuse diviisi-ülematele ja Põhja-Läti brigaadi ülemale järgmiselt: „Meie oma nõudmistest taganeda ei või. Põhja-Latvijassee meie vägede seljataha me vaenulist landesvääri lasta ei või. Sellepärast käsin, et kõik meie sõjaväed Lõuna-rindel oleksid valmis pärast seda, kui landesväär vaherahu lõpetab ja sõjalist tegevust algab, tema tegevuse pääle vastama sõjalise jõuga.“

Landesvääri nõudmine, mida toetasid liitlaste esindajad ja õigustasid ka mõned meie võimukandjad, oli — Eesti väed tõmbu tagasi Eesti ja Läti piirile. Ülemjuhatajal oli vaja otsustada, mis teha: kas anda nõusolek või võidelda edasi juba kahe vaenlasega — punaste enamlastega ja mustade sakslastega. Selles olukorras oli tarvis olla äärmiselt kaugelenägijaks poliitikameheks ja väga julgeks väejuhiks. Kindral Laidoner asus väga julgele, aga õigele seisukohale: ta mitte üksi ei loobunud tingimuste vastuvõtmisest, vaid esines energilise ja sootuks vastupidise nõudmisega: landesväär ise peab taganema lõuna poole — kindlaksmääratud joone taha. See vankumatu otsus sundis ka liitlaste esindajaid, inglise kindral Gough'iga eesotsas, sellega ühinema.

Sakslased lugesid endid tugevamaks, otsustasid küsimuse lahendada oma kasuks relvadega ja alustasid 19. juunil Võnnu all pääletungi. Kuid nad eksisid, said rängalt

lüüa, põrgates Eesti Ülemjuhataja ja tema sangarlike vägede kindla otsuse ja vankumatu võitlustahte vastu ja taandusid häbistatult kindral Laidonerilt nõutud joone taha, pääsesed lõplikust hävimisest ainult tänu liitlaste vahelesegamisele.

Landesvääri operatsioon võimaldas kindral Laidoneril avaldada tema, kui poliitikamehe ja strateegi eksimatut kaugelenägelikkust, kindlat meelt, raudset tahet ja suure väejuhi oskust.

Raskeks küsimuseks Ülemjuhatajale oli lahendada suhted Lätiga. Põhja-Läti vabastamine enamlastest sõjajõududest oli vajalik meie oma riigikaitse huvides, mis oli saavutatav Lätis meile sõbraliku võimu jalule aitamisega. Poliitiline ja selle järeltusel ka sõjaline olukord Lätis oli raske. Läti maa ja rahvas ning tema poliitilised tõekspidamised olid lõhestatud neljas erinevas suunas: Kuramaal võimutsesid Saksa okupatsioonijõud, toetades nendemeelset Needra Läti valitsust; Põhja-Lätis olid võimul enamlased, kes teotsesid käsi-käes Vene enamlastega; Eestis olid asutatud Eestile sõbralikud Läti väeosad; sakslaste külje all asus Läti rahvuslik valitsus, kes ilma reaalse toetuseta kõikus tuulte käes siia ja sinna.

Selles vastuolude rägistikus suutis kindral Laidoner temale omase selge poliitilise taibuga võtta õige seisukoha ja selle teostada. Tema vaated esinevad kõige selgemalt Lõuna-rinde väejuhtidele ja omavalitsuse juhtidele antud direktiivis, mis on kirjutatud tema enese käega:

„. . . Eesti rahvas tahab oma naabri Läti rahvaga elada rahu ja sõdib ainult Läti enamlaste vastu, kes Eestimaale sisse tungisid. Sellepärast nõuan mina, et Eesti ja Läti piirimaades saaks niisugune kord maksma pandud, kus mõlemate naaberrahvaste sõja- ja kodanlikkude võimude esindajad töötaksid käsikäes, aga mitte üksteise vastu. Koha-

likkude Eesti võimude käest nõuan, et mingisugust Läti rahvuse haavamist ette tulla ei tohi. Keele tagakiusamine on lubamatu, niisama ei tohi ette tulla asutustes teenijate lahtilaskmist ainult sellepärast, et endised teenijad eesti keelt ei mõista. Teisest küljest tuletan meelde, et meil on Läti enamlastega sõda ja erakorraline sõjaseisukord on raske mitte üksnes Läti elanikkudele, vaid kogu Eesti rahvale, sellepärast peavad ka kohalikud Läti elanikud ennast raskete sõjanõudmistele alla painutama. Tallinnas, 8. aprillil 1919. aastal.“

Selle direktiivi kindel sirgjoonelisus läbistas kindral Laidoneri tegevust suhetes Lätiga kogu Vabadussõja kestel.

Demokraatliku riigikorra kaitsjana.

Inglise riigimees Lloyd George ütles kord Maailmasõja ajal: „Ärge arvake, et meil kerge oli kindralitega, kes nii mõnigi kord oma naelutatud kotsadega meile valusalt jala päälle astusid. Aga nad olid tublid mehed ja kui rahu tuleb, küll meie asjad korda ajame.“

Ka Eestis vaadati juba Vabadussõja kestel mõnede poliitiliste ringkondade poolt kindral Laidoneri võimu kasvamisele umbusaldusega ja kardeti selles ohtu demokraatlikule riigikorrale. Sellepärast siginesid sõja kestel konfliktid Ülemjuhataja ja riigivõimu teostajate vahel ning sõja lõppedes rutati Ülemjuhataja instituudi likvideerimisega.

Professor A. Piip kirjutab selle kohta:

„Tuleb tõsiselt kahetseda, et kindral Laidoneri suuri sõjalisi teadmisi ja kogemusi ei kasutatud ära meie riigi-

kaitse ümberkorraldamiseks pärast rahu saavutamist, vaid et teda lasti minna kaitseväest reservi mingisugusel instinktiivsel kartusel, nagu kujutaks kindral Laidoneri populaarsus kaitseväes hädaohtu meie noorele riigile. Säärane mõte võib püsida ainult kindral Laidoneri vähesel tundmisel, kellel Vabadussõja kestel kaitseväes tõesti oli määratu autoriteet, mis talle oleks andnud soovi korral tõelise võimaluse luua riigikorda nii, kui tema seda oleks diktaatorina soovinud. Kuid seda autoriteeti ta ei kasutanud, soovides anda rahva poliitilisele arusaamisele võimalust luua riigikorda nii, nagu rahvas seda ise hääks arvab.“

Teiselt poolt aga oli ka ringkondi, kes oleksid näinud, et kindral Laidoner riigi valitsemise oleks võtnud enda kätte. Kuid kindral Laidoner astus sellistele mõtteavaldustele kategooriliselt vastu. Vähe sellest, ta keelas sõjalistel jõududel segamise sisepoliitikasse, mis väljendub tema käsus diviisiülematele 2. veebruaril 1919. a.

„Süüdistused, mis eile, 1. veebruaril, Maapäeva koosolekul sõjavõimude tegevuse üle ette toodi, ei tohi mingil tingimusel põhjusteks olla sõjategevuse ja sõjajõudude seisukoha muutmiseks väerindel. Mingisugust sõjajõudude segamist sisepoliitikasse mina ei luba. Meie ülesanne on vaenlast kodumaalt välja ajada ja piirisid vaenlase eest kaitsta. Riigikorra lõplik otsustamine on Asutava Kogu ülesanne. Kuni Asutava Kogu kokkutulekuni peame me tunnistama kõrgemaks võimuks riigis Maapäeva ja Ajutist Valitsust. Teist teed olla ei tohi.“

Mitte vähem kujuka poolehoiuavaldusena demokraatlikule riigikorrale esineb kindral Laidoneri suhtumine Asutavasse Kogusse selle kokkuastumise eel. Asutava Kogu kokkukutsumisele leidis vastaseid. Kõigepäält olid tema vastu muulased ja kommunistid, kes Eesti iseseisvust ei

tahtnud tunnustada. Mõned poliitilised voolud jälle pidasid Asutava Kogu kokkuastumist enneaegseks, soovides seda edasi lükata kuni sõja lõpuni. Kindral Laidoner asus seisukohal, et Asutav Kogu tuleb kokku kutsuda viibimata, et saaks riigis peremees majja. Ta otse nõudis seda — see pidi kergendama ka edaspidist sõjapidamist ja rahu sõlmimist. Ta lubas enda pääle võtta Asutava Kogu kaitsmise ja teostaski selle. Ta tühjendas maa Vene Loode-armee osadest, saates need Narva jõe taha.

Kõige selgemalt väljenduvad tema arvamised Asutava Kogu suhtes kõneluses 2. diviisi ülemaga 19. aprillil: „Tee-me kõik, et Asutavat Kogu igatepidi kaitsta, ükskõik kust küljest pääletungimine tuleks. Arvan, et see meil korda läheb, sest, nagu näha, on väerind ja suurem hulk sõjavägesid täiesti Asutava Kogu poolt . . .“

Ja samal päeval soomusrongide ülemale: „Korraldage oma tööd nõnda, et kui Asutava Kogu kaitseks oleks jõudu tarvis, siis üks tubli soomusrong viibimata võiks Tallinna sõita.“

Oma kindlat poolehoidu demokraatlikule riigikorrale väljendas kindral Laidoner ka lahkumisel kaitseväest. Sel ajal oli tema autoriteet kaitseväes väga kõrge ja poolehoid lõpmatu suur.

Kindral Laidoneri vabastamine kaitseväest ja Ülemjuhataja ametikohalt sündis kaunis halvamaiguliselt. Asutav Kogu, kuulanud ära kindral Laidoneri ettekande Vabadussõja kohta selle lõpul, ei leidnud vajalikuks selle kohta sõnagi võtta, ega ka tänu avaldada. Mõni teine vähem tasa-kaalukas ja vähem kainelt mõtlev Ülemjuhataja, omades suurt poolehoidu sõjaväes, oleks kahtlemata siin teisiti talitanud. Hoopis vastupidi aga talitas kindral Laidoner. Tema seisukohad väljenduvad ta lahkumise käsukirjas:

„Sõjavägede Ülemjuhataja päevakäsk.

Nr. 1308.

Tallinnas, palmipuude pühal, 28. märtsil 1920. aastal.

Lahkudes Vabariigi Sõjavägede Ülemjuhataja kohuste täitmisest, saadan südamliku tervituse kogu Vabariigi sõjaväele, kõigile kaasvõitlejatele Eesti iseseisvuse eest.

Vaba Eesti rahvas, iseseisev demokraatlik Eesti riik oli see suur paleus, mille eest me võitlesime, mis meile julgust ja jõudu andis sõda hiilgavalt läbi viia. Kolmteistkümmend kuud võitles Eesti rahvavägi kõige raskemates tingimustes määratu suure ja tugeva vaenlase vastu, tõrjus tagasi kõik tema pääletungid ja vabastas Eesti maa ja rahva. Vaenlane oli sunnitud meid iseseisva riigina tunnustama ja meiega rahu tegema. Sellega pani Eesti sõjavägi kõige tugevama nurgakivi Eesti riigile ja Eesti iseseisvusele. Oma sõjaväele võlgneb Eesti riik ja rahvas kõige suuremat tänu selle eest, mis on kätte saadud. Lootusrikkalt võime vaadata oma tulevikule vastu. Aga ärge unustage mitte, et meie rahva suurem ideaal — tema iseseisvus — ei ole veel käes. Me teame väga hästi, et ükski rahvas ei ole üle öö iseseisvaks riigiks saanud ja meid võib hädaoht uuesti ähvardada; sellepärast peame ka meie iga silmapilk valmis olema tarvilikul korral võitlust jätkama. Kui meie rahva ja sõjaväe keskel jääb püsima see üksmeel, mis meid Vabadussõjas on ühendanud, kui me jääme truuks oma demokraatlikule põhimõttele, kui jääb püsima vastastikune usaldus Valitsuse, rahva ja sõjaväe vahel, siis võime rahulikult pilgul igale välisele hädaohule vastu vaadata.

Suuri ohvreid maksab meie väikesele rahvale välise julgeolu kaitse, aga ilma nende ohvriteta ei ole ükski rahvas endale iseseisvust kätte saanud ja ei saa ka tulevikus. Aga kõik ohvrid on asjatud, kui meie sõjaväe sisemine kord peaks raugema. Tugeva, sõjahädaohus väljaarenenud ja

karastatud organisatsioonina ja üksusena lõpetas meie sõjavägi sõja. Rahuajal saab sõjavägi mitu ja mitu korda vähendatud, aga jäägu kindlaks meie sõjaväe organisatsioon ja iseäranis meie sõjaväe üksmeel, tema vaim. Iseennast ärasalgavalt töötasid Vabadussõjas kõik, kindralist kuni reameheni, admiralist madruseni; kõiki ühendas see paleus, mille eest me võitlesime. Jäägu ka tulevikus see üksmeel ja iseennast ärasalgav töö rahva paleuse eest kindlasti püsima meie sõjaväe keskel.

Tuhanded ja kümned tuhanded kodanikud lahkuvad nüüd sõjaväest. Kõigile neile ütlen mina: jääme ka rahuelus Eesti Vabariigi sõduriteks, jääme truuks nendele põhimõtetele, nendele lipukirjadele, mille all me oleme võidelnud. Ja kui peaks Eestit ähvardama uus hädaoht ja meie riigi kõrgem võim — Rahvaesindus ja Vabariigi Valitsus — meid tarvilikuks leiab uuesti kokku kutsuda, olgem silmapilk valmis niisama vapralt võitlema, nagu me seda tegime möödalinud Vabadussõjas.

Veel kord tervitan kogu Vabariigi sõjaväge; minu südamlik tänu kõikidele vapratele sõduritele, tublidele ohvitseridele; iseäralikku tänu minu ligematele abilistele ja kaastöötajatele staapides ja sõjaväe valitsustes — minu staabi ja sõjaväe varustuse ülemast kuni kirjutajani.

Teile aga, vanemad Eesti ohvitserid, kes te kõige raskeimatel ja vastutusrikkamatel kohtadel sõjaväe tegevust juhtisite ja kelle kõige suurem teene on see, et meil ülepää korda läks meie sõjaväge organiseerida, ütlen mina: kasvatage, õpetage ja juhtige Vabariigi sõjalist jõudu rahuajal niisama kindlal käel, nagu te seda sõjaajal tegite.

Kindralleitnant Laidoner.“

Sama aasta hilissuvel korraldasid kaitseväelased ja seltskonnategelased kindral Laidonerile lahkumis-banketi Ohvitseride Keskkogu kasiinos. Osavõtjad ei mahtunud

ruumidesse. Kuid puudus Vabariigi Valitsus täies koosseisus. Siin oma lauakõnes kriipsutas ta veel kord alla oma poolehoidu demokraatlikule riigikorrale, tähendades, et kuigi meil seesugused valitsused võivad olla, kellega rahvas ei ole rahul, kuid demokraatliku põhimõtte enese pärast peame me igat seadusepärast Valitsust kaitsma. Oma kõne lõpul tegi ta ettepaneku hüüda Valitsusele „elagu“.

Aasta hiljem, jaanuaris 1921, toleaegne Vabariigi Valitsus A. Piip'i juhatusel hindas siiski kindral Laidoneri tegevust ja andis talle tänukirja, kus tema teened olid loetletud.

Ajutise Valitsuse otsusega 20. jaan. 1919. a. kõrgendati tema kindralstaabi kindralmajoriks ja vabastamisel Ülemjuhataja ametikohalt 21. märtsil 1920. a. Vabariigi Valitsuse otsusega — kindralstaabi kindralleitnandiks.

Teenete eest Vabadussõjas on kindral Laidonerile anneetatud I liigi I järgu ja III liigi I järgu Vabaduse Ristid, autasudena kr. 30.000 ja normaaltalu.

Riigikogus.

Kindral Laidoner siirdub eraellu. Ta valitakse 20. detsembril 1920. a. otsekohe I Riigikogu liikmeks põllumeestekogude kandidaadina. Ta on kolme Riigikogu liikmeks kuni 14. juunini 1929. a. Edaspidi loobub ta Riigikogu tegevusest.

Riigikogus juhatab ta rahanduse, eelarve, välis- ja riigikaitsekomisjone. Ta on esinenud 9 aasta kestel Riigikogus kõnedega 297 korda.

Kindral Laidoneri kui Riigikogu liikme kohta kirjutab „Uus Eesti“ päätoimetaja A. Tupits järgmist:

Kindral Laidoner 1933. a.

„Palju uusi inimesi tuli I Riigikogu valimistel parlamenti. Üks silmapaistvamaid kujusid nende uute poliitika-tegelaste keskel oli kindral Laidoner.

Tema pühendas end parlamendis pääle riigikaitse küsimuste eriti kahele alale — välispoliitikale ja rahanduslikele probleemidele. Välispoliitikaga oli kindral Laidoner juba Ülemjuhatajana palju tegemist teinud ja nii oli talle see ala kõigiti tuttav. Rahanduskomisjoni sattus J. Laidoner aga vististi seetõttu, et iga rühm püüdis sinna läkitada oma tugevamad jõud. Nii langeski valik kindral Laidonerile.

Nii põllumeeste-kogude rühm kui ka välis- ja rahanduskomisjon valisid J. Laidoneri oma esimeheks. Minul tuli kindral Laidoneriga pikemat aega koos töötada, eriti just väliskomisjonis. Seejuures võisin ma teda parlamendi-inimesena õige lähedalt tundma õppida.

Välispoliitika alal olid siis ajad kaunis tormised ja sageli kerkis esile õige keerulisi probleeme. Kindral Laidoner oskas alati seisukorda õieti hinnata ja komisjon ühines peaaegu alati üksmeelselt tema vaadetega.

J. Laidoneri tegevus Eesti välispoliitika alal ei piirunud muidugi mitte Riigikogu nelja seinaga, vaid ulatus kaugemalegi. Iga aasta tuli tal pikemaks ajaks sõita Genfi, esindama Eestit Rahvaste Liidus. Vaevalt selleks ülesandeks teist sobivamat meest oleks leidunud. J. Laidoner oli üks vähestest eestlastest, kelle nime tunti välismaal, ja tänu sellele võis ta Genfis sobitada mõjuvaid sidemeid, mis olid Eestile nii tihtigi kasuks. Pruugib ainult meelde tuletada näiteks meie sõjavõla korraldamist Inglismaal. See raske ülesanne pandi Valitsuse poolt kindral Laidonerile ja ta lahendas selle meisterlikult. Ta saavutas laenu tasumiseks soodsamad tingimused, kui seda algul üldse loota julgeti.

Rahanduskomisjoni juhina esines kindral Laidoner Riigikogus pääle muu ka riigi eelarve üldaruandjana. See

analüüs, mis tema oma eelarvekõnes meie majandusele andis, oli tabav ja leidis alati rohkem tähelepanu. Mäletan, kuidas kindral Laidoner juba neil aastatel, kus meie majandus oli veel suures tõusuhoos, parlamendi kõnetoolilt hoiatas, et meie riigi eelarve on liiga suur ja muutub meile varsti üle jõu käivaks. Mõõdusid mõned aastad ja J. Laidoneri hoiatused läksid täpsalt täide.

J. Laidoner ei olnud poliitikategelasena kitsarinnaline parteimees. Ta kõneles ja hääletas alati nii, kuidas ta õigeks pidas. Tema silmapaistvaimaks omaduseks, mida Toompääl veel praegu meelde tuletatakse, oli põhjalikkus ja täpsus. Ta oli töökamaid rahvasaadikuid. Iga küsimuse, millega tal tuli tegemist teha, töötas ta põhjalikult läbi. Tema sõnavõtte jälgiti seetõttu alati suure huviga.

J. Laidoner kuulus kolme Riigikogu koosseisu. Neljanda Riigikogu valimistel ei lasknud ta oma kandidatuuri enam üles seada. Ta tõmbus poliitilisest elust tagasi. Riigikogu kaotas tema lahkumisega ühe oma silmapaistvamaist liikmetest.“

Sellesama kohta kirjutab „Uus Eesti“ toimetaja G. Milvere:

„... Jääb J. Laidoner mõne takistuse tõttu koosolekule tulekuga veerand või pool tundi hiljaks või peab ta enne töö lõppu komisjonist lahkuma, siis ta niisugusel korral kunagi komisjoni istungi eest tasu ei võta. On ta nimi juba kvoorumiraamatusse kantud, mille põhjal tasu makstakse, siis kriipsutab ta selle säält maha.

Komisjonide töödega on ta alati kursis ja katsub neid nii korraldada, et säält ükski seaduseelnõu unustuse või hoolimatuse tõttu kunagi ei jääks asjatult seisma.

Eriti palju pingutusid nõuab komisjonide töö siis, kui tuleb olla ühteaegu komisjoni esimees ja seaduseelnõude aruandja. Neid seaduseelnõusid, kus J. Laidoner 9 aasta

vältel, mis ta oli Riigikogu liikmeks, on olnud aruandjaks, on mitmed kümned. Eriti palju aga I Riigikogu ajal, kus komisjoni tööde ja aruandmise eest ei makstud tasu.“¹

Kindral Laidoneri eelarve-kõned on väga asjalikud ja tähelepanu äratavad mitte üksnes Riigikogus, ajakirjanduses ja seltskonnas, vaid ka väljaspool Eestit. Väga huvitav on veel tagantjärele lugeda tema kõnesid eelarve ja deklaratsioonide puhul, kus ta alati toob esile terve rea uusi ja huvitavaid mõtteid ja tähelepanekuid meie riigi elust ja rahva ning seltskonna psühholoogiast.

Kindral Laidoneri esinemised Riigikogus on olnud alati kõigi vastu viimase võimaluseni korrektsed, kuid sääljures otsekohesed ja julged.

Tööd Riigikogus on võtnud kindral Laidoner väga tõsiselt ja põhjalikult. Siin oli temal võimalust rakendada riiklikule ülesehitamistöele oma avarat silmaringi, põhjalikke ja väga mitmesuguseid teadmisi, raugemata energiat, püsivust ja jõudu. Ta on loonud parlamendi liikme järeletegemisväärse kõrge eeskuju.

Otsese töö kõrval Riigikogus on ta täitnud rohkesti vastutusrikkaid, osavust nõudvaid, kuid ühtlasi ka austavaid ülesandeid mitmesugustel välispoliitilistel aladel. Ning seda suure eduga, mida tagasid ta hää nimi välismaal, tema osavus, energia küllus ja suur orienteerumisvõime.

Tema esindas Eestit Rahvaste Liidu täiskogu istungite üheksal sessioonil kuni 1929. aastani, puududes ainult II sessioonilt. Korraldas sõjavõla fundeerimise Suur-Britannia Valitsusega ja töötas kaasa Rahvaste Liidult soovitatud välislaenu tegemisel Londonis. Võttis osa Genfis 1925. a. peetud relvadega kauplemise kontrollimise konverentsist. Rahvaste Liidu volinikuna lahendas 1925. a. Türgi ja Iraki vahelise piiritüli Mossulis. Võttis osa desarmeerimise konverentsist 1931—1933. a. On Läti-Rootsi,

Eesti-Taani ja Poola-Ameerika Ühendriikide vaheliste lepituskomisjonide liikmeks.

Kindral Laidoneri tegevus välispoliitilistel aladel on arenenud rööbiti kogu tema tegevusega Ülemjuhatajana ja Riigikogu liikmena, alates õieti juba enne Vabadussõda välisesindaja osaga N.-Venemaal. Tema tark kaugelenägelikkus lõi ka Tartu rahu sõlmimisele soodsa olukorra. Selle töö väärtus on võrdne tema tegevusega Ülemjuhatajana Vabadussõjas.

Uuesti ülemjuhatajaks.

1. detsembril 1924. a., kui kommunistide mässuga riiklik iseseisvus on jälle hädaohus, kutsutakse kindral Laidoner teistkordselt Kaitseväge Ülemjuhatajaks. Tema ilmumine üksi juba kaotas ärevuse ja lõi olukorra rahulikuks töötamiseks.

Kolmandat korda asub kindral Laidoner Ülemjuhataja kohale 12. märtsil 1934. a., mil oli karta teatud poolt vägi-valdse riigipöörde toimepanemist, milline katse oli teostumas 8. detsembril 1935. a. Kindral Laidoner asub käsikäes Riigivanema ja Vabariigi Valitsusega riigi sisekorra kindlustamisele ja tervendamisele. Tema päämiseks tegevusalaks aga kujuneb töö riigikaitse jõudude korraldamise ja juhtimise aladel. Siin jätkab ta õieti seda tööd, mis katkes Vabadussõja lõpul, temale omase asjatundlikkuse, energia ja andumusega.

Seltskondlik töö.

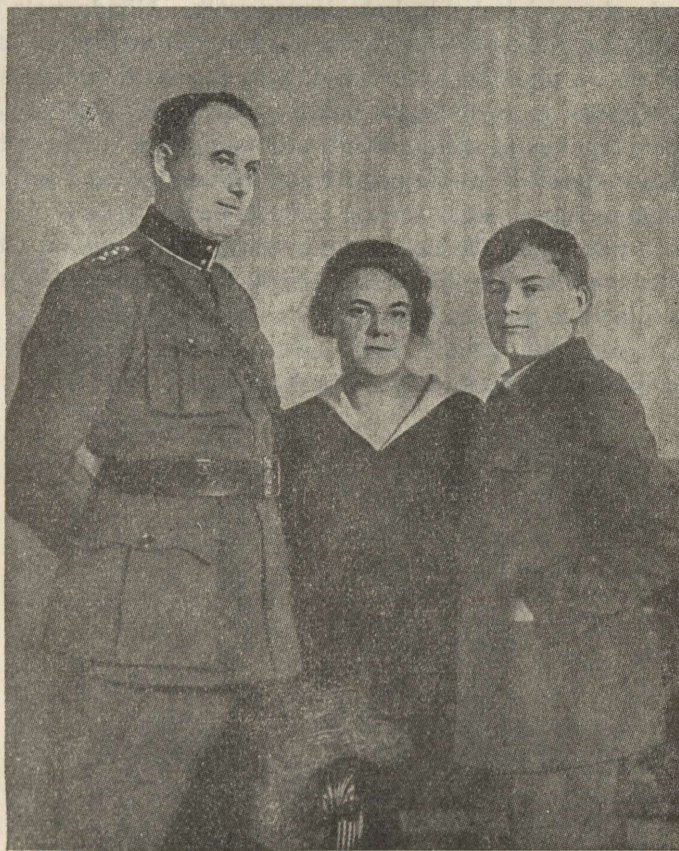
Oma otseste ametikohustuste kõrval jätkub tal veel küllalt energiat ja tahtmist seltskondlikuks tööks. Ta on Kaitseliidu Vanematekogu esimees, Eesti Olümpia-komitee abiesimees, Eesti-Poola ühingu auesimees, Tallinna Rotary-klubi president ja „Kindral Laidoneri-nimelise invaliidide kapitali“ komitee auesimees. Ta oli Spordi-Keskliidu esimees 1928—1933. a. Tema algatusel on asutatud Vabadusristi Vendade ühendus ja Reserv-ohvitseride Keskseksioon; neis mõlemas oli ta pikemat aega esimeheks ja määras nende tegevuse suunad.

Erialalisteks harrastusaladeks on kindral Laidoneril Eesti ajalugu, loodusteadus ja välispoliitika. Neil aladel omab ta tunnustamisväärseid teadmisi. Temal on suur raamatukogu, mis peale muu mahutab meie parima ilukirjanduse täielikult. Ta on meie kirjanduse ja kultuurilise elu tundmises täiesti kodus, mida tõendavad tema väga sisukad esinemised meie mitmesuguste kultuuriliste eluavalduste puhkudel.

Eesti ajalugu käsitlevate ürikute poolest on tema raamatukogu üks täielikumaid. Tema aegajalised ettekanded välispoliitika alal oma hinnangutega on tabavad ja alati suure huviga jälgitavad kaitseväelaste peres.

Kindral Laidoner on abielus 30. oktoobrist 1911. a. saadik Poolamaalt Kruszvitsist pärit oleva Marie Kruszevska'ga. 21. märtsil 1913. a. sündis poeg Michael, kes suri 20. aprillil 1928. a.

Eesti Vabariigi X aasta juubeli puhul, 24. veebruaril 1928. a., valiti kindral Laidoner, kui endine Kaitseväge Ülemjuhataja, kaitseväe loomisel ja juhtimisel ülesnäidatud teenete eest Tartu Ülikooli audoktoriks (*doctor juris honoris causa*).

Kindral J. Laidoner abikaasaga ja pojaga.

Lõppsõna.

Inimkonnale on sageli kombeks olnud oma suuri mehi nende elu ajal kohelda halvaks panevalt. Nõnda pole ka kindral Laidoneri tegevus leidnud alati hääkskiitmist, vaid teda on ka teravalt arvustatud, mis aga on olnud ilmselt pahatahtlik ja arvustajate isiklistes huvides. Kindral Laidoneri tegevus ja võimu kasutamine on olnud alati juhitud üldsuse huvidest. Tema positiivsed iseloomujooned ja suur intelligentsus ei tekita temale raskusi positiivseks tööks ka teiste juhtimisel. Ta pole võimupüüdja. Arvustus on aidanud kindral Laidoneri tähtsust selgitada: tema oli see mees, kes viis meie maleva Vabadussõjas võidule, tema oli ja on meie rahvuskangelane, kelle eeskujul ning vaimus tuleb meie noorpõlve õpetada ja kasvatada.

EESTI RAHVUSLIKUD SUURMEHED

ELULOO LINE KIRJASTIK NOORSOOLE

Ilmub sarjadena, igas sarjas 6 elulugu-vihikut à 48—64 lk. Sarja hind brošeeritult kr. 2.50, linases köites kr. 2.85. Üksikvihik 50 senti.

I sari.

- Nr. 1. Fr. Toomus: **VILLEM REIMAN**, Eesti kriitilise rahvusluse isa.
- Nr. 2. K. A. Hindrey: **Kindral ERNST PÖDDER**, Landesvääri võitja.
- Nr. 3. J. Lehmann: **JAAN ADAMSON**, Ärkava rahvusluse eelpost.
- Nr. 4. J. Pert: **AUGUST WEIZENBERG**, Eesti visaduse kehastus.
- Nr. 5. K. Mihkla: **EDUARD VILDE**, Eesti kirjanduse vanameister.
- Nr. 6. A. Päril: **JÜRI VILMS**, Eesti iseseisvuse märter.

II sari.

- Nr. 7. A. Hanko: **Leitnant JULIUS KUPERJANOV**, Partisaanide löögivaimu kehastaja.
- Nr. 8. J. Kaup: **Kapten ANTON IRV**, Soomusrongide löögivaimu kehastaja.
- Nr. 9. Fr. Toomus: **AUGUST KITZBERG**, Eesti algupärase draama looja.
- Nr. 10. A. Loothing: **MATTIAS JOHANN EISEN**, Kirjamees ja rahvaluulekoguja.
- Nr. 12. M. Pukits: **JOHANN KÖLER**, Eestluse eelpost Peterburis.

III sari.

- Nr. 13. K. Mihkla: **LYDIA KOIDULA**, Ärkamisaja rahvuslik suurlütürik.
- Nr. 14. J. Pert: **AMANDUS ADAMSON**, Eesti mineviku suurkujur.
- Nr. 15. K. Raud: **JUHAN LIIV**, Eesti traagilisim kirjanik.
- Nr. 16. J. Kaup: **MIHKEL VESKE**, Keeleteaduse pioneer ja isamaalsuse raudne tulekandja.
- Nr. 17. J. Roos: **JAKOB HURT**, Eesti vanavara kuningas.
- Nr. 18. A. Aret: **PEETER PÖLD**, Eesti hariduse teenäitaja.

IV sari.

- Nr. 19. A. Tupits: **Riigihoidja KONSTANTIN PÄTS**, Eesti riigi rajaja.
- Nr. 20. M. Tuisk: **Ülemjuhataja kindral JOHAN LAIDONER**, Vabadussõja võidurikas juht.
- Nr. 21. K. A. Hindrey: **Admiral JOH. PITKA**.
- Nr. 22. J. Roos: **JAAN TÕNISSON**.
- Nr. 23. A. Loothing: **ANTS LAIKMAA**.
- Nr. 24. A. Meiesaar: **GUSTAV SUITS**.

V sari.

- Nr. 25. H. Kruus: **CARL ROBERT JAKOBSON**.
- Nr. 26. L. Tohver-A. Annist: **FR. R. KREUTZWALD**.
- Nr. 27. A. Tamman: **JOH. V. JANNSEN**.
- Nr. 28. A. Hanko: **JAAN POSKA**.
- Nr. 29. K. Martinson-Fr. Toomus: **B. G. FORSI FÄHLMANN**.
- AAN KOORT**.

V sari ilmub 1938. aasta kevadel, V sari ed

A

9467

157024